

Halffabricaat Economie

Vorbereiding op hbo Economie

Definitieve versie maart 2017

INHOUDSOPGAVE

Inleiding	3
Beschrijving van de opzet van het keuzedeel	4
Doel	4
Cluster	4
Situatieschets	5
Landelijk keuzedeel	6
Plaats in het curriculum	6
Opbouw en urenverdeling	7
Vervolg op het hbo	7
Inhoud keuzedeel	8
Algemene Economie en studievoordigheden	8
Het project	9
Oriëntatie op de opleiding & beroep	10
Tips voor de ontwikkelaar-werkvormen	13
Examinering	13
Bestaand doorstroomonderwijs	14
Verantwoording tov landelijk keuzede (e) I (en)	15
BIJLAGEN	
Bijlage 1 proeftentamen algemene economie	17
Bijlage 2 Voorschriften rapporteren van de Hanzehogeschool	31

Inleiding

Beste docent,

Voor U ligt een uitgewerkt keuzedeel dat U kunt gebruiken als leidraad bij het ontwikkelen van het keuzedeel 'Vorbereiding op hbo-economie'. We noemen dit een halffabricaat: het is een nadere uitwerking van een landelijk keuzedeel, maar het biedt nog voldoende ruimte om een eigen kleur te geven aan het eigen onderwijs.

Het halffabricaat is, in opdracht van de Colleges van Bestuur van alle 8 mbo-instellingen in Noord-Nederland, in samenwerking met de verschillende hbo- en mbo-instellingen van Noord-Nederland ontwikkeld. Er is voor deze samenwerking gekozen om de krachten te bundelen nu elke instelling voor dezelfde uitdaging staat: ontwikkel keuzedelen ter voorbereiding op de doorstroom naar het hbo (en andere keuzedelen). Er is voor samenwerking met het hbo gekozen omdat het hbo inzage heeft in de sterke en zwakke kanten van mbo'ers die studeren op het hbo. Dit alles met het doel de kansen voor een mbo'er te vergroten op het hbo.

Naast dit keuzedeel dat voorbereidt op de doorstroom naar Economie worden ook nog de halffabricaten ontwikkeld voor:

Groen	Laboratorium
Hospitality	ICT
Techniek	CMD
Verpleegkunde	Kunst
Sociale opleidingen	Gezondheidszorg
Lerarenopleiding basisonderwijs	Sport

We hopen dat u een handvat in handen heeft dat enerzijds richting geeft aan de inhoud van het keuzedeel en anderzijds inzage geeft in het bestaande materiaal dat reeds beschikbaar is in de huidige samenwerkingsverbanden of in het land.

Dit betreft een algemeen advies aan meerdere instellingen en geldt voor meerdere KD's. Omdat niet alle programma's afzonderlijk naast dit keuzedeel zijn gelegd, vragen wij u dit te doen ten einde overlap te voorkomen. Zowel als het gaat om overlap met de inhoud van het basis- en profieldeel als de overlap met loopbaanoriëntatie of studieloopbaanbegeleiding.

Tot slot is er een aantal tips opgenomen waarmee u uw voordeel kunt doen tijdens het ontwikkelen van het onderwijs.

Succes met het verder invullen van dit keuzedeel.

Namens het samenwerkingsverband in Noord-Nederland, de werkgroep Economie:

Irene Oosterwijk (Friese Poort)	Erik Spakman (Alfacollege)
Afke Verkooijen (Noorderpoort)	Ineke Boer (Alfacollege)
Herman Stapert (Noorderpoort)	Andreas Looze (Alfacollege)
Bert de Vries (Drenthe College)	Anouk van Eerden (Hanzehogeschool)
Wim Atema (Drenthe College)	Gert Jan Stevens (Hanzehogeschool)
Marriet Dunning (Drenthe College)	Giso van Houte (Stenden)
Harry van Til (Menso Altingcollege)	Willem Bijma (NHL)
Agnes Meijer (projectleider Succesvolle doorstroom mbo-hbo Noord-Nederland)	

BESCHRIJVING VAN DE OPZET VAN HET KEUZEDEEL

Doel

Het doel van de doorstroomkeuzedelen is het vergroten van studiesucces voor de student op het hbo enerzijds en anderzijds het maken van een bewuste keuze voor het hbo. Doel is dat de student voorafgaand aan de start op het hbo een beeld heeft van zijn eigen kunnen en zijn eigen wensen ten aanzien van zijn (studie)loopbaan. Van belang is dat een mbo'er een beargumenteerde keuze maakt voor een hbo-opleiding en het verschil ondervindt tussen studeren op het mbo en hbo.

Het is de bedoeling dat het onderwijs in het keuzedeel aantrekkelijk is voor studenten. Ze moeten het interessant vinden en nuttig, zodat ze de toegevoegde waarde ervan ondervinden.

Uit meerdere onderzoeken is gebleken dat er verschillende factoren van invloed zijn op het studiesucces. Daarom zijn er drie onderdelen te onderscheiden in een keuzedeel in Noord-Nederland:

- studievaardigheden,
- kennis en vaardigheden
- beroeps- en opleidingsoriëntatie

De mate waarin een student zich thuis voelt bij een opleiding is ook van invloed op de studieuitval (ECBO, 2017). Dit zou gerealiseerd kunnen worden indien een keuzedeel (deels) op het hbo wordt uitgevoerd.

Cluster

Tot het cluster economische opleidingen in het hbo behoren de opleidingen:

Bedrijfseconomie,	Toegepaste bedrijfskunde
Accountancy,	Bedrijfskunde MER
Financial service management	Facility Management
Commerciële economie/Marketing (Engelstalige variant)	Communicatie
Hbo-rechten	Fiscaal Recht & economie
International business & languages	Bestuurskunde/overheidsmanagement
Tourism/HTRO	Vastgoed & Makelaardij
Leisure/Vrijtijdsmanagement	Logistiek & economie
Small Business & retail management	Business IT & Management
Media and entertainment management	International Business & Management studies
Integrale veiligheid	European Studies

Er zijn twee opleidingen die niet tot het economische domein behoren. Zij zullen een keuze maken welk keuzedeel zij hun studenten aanraden. Dat gaat om:

Human Resource Management
Sociaal juridische dienstverlening

Situatieschets

De algemene indruk is dat mbo'ers goede mogelijkheden hebben op het hbo, maar dat dit er niet altijd uitkomt. De uitval is hoog.

Instelling	Instroom bij/naar sector economie	Uitval bij sector economie	Instroom bij/naar sector economie	Uitval bij sector economie
	2014		2015	
NHL	290	38,3%	209	41,1%
Stenden	556	28,1%	387	28,7%
Hanzehogeschool	660	44,1%	622	42,6%
Alfacollege	196	43,3%	152	42,8%
Drenthe College	102	42,2%	115	40,9%
Friesland College	197	43,7%	150	42,7%
Friese Poort	261	31,4%	208	35,1%
Noorderpoort	302	39,7%	280	41,1%
Menso Altingcollege	27	48,1%	15	60%

Tabel 1 Uitvalcijfers¹ van mbo'ers op het hbo. Het betreft de uitval na 1 jaar.

Mbo'ers zijn praktisch en hebben een goede werkhouding. Dit compenseert dat mbo'ers op het hbo moeite om met grote hoeveelheden stof om te gaan. Dan heb je discipline nodig om vroegtijdig aan de slag te gaan. Ze verzanden dan wel eens, ze komen niet tot leren. Een mbo'er gedijt meestal beter bij een betere begeleiding in kleine klassen, waarbij in het begin meer gestructureerd wordt en later meer wordt losgelaten. Een mbo'er heeft behoefte aan een directe instructie op de planning. Deze instructie krijgt een student niet vaak op het hbo.

De indruk bij de hbo-docenten in de werkgroep is dat studenten struikelen door kennisgebrek bij enkele vakken. Als ze door die struikelvakken komen, dan halen ze het wel. Het gaat dan om de vakken economie en vakken waar ze grotere kennistoetsen bij krijgen. De theorie komt op het hbo in grotere hoeveelheden en in een hoger tempo. De mbo'er schrikt van grote lappen tekst. Tijdens de stages halen de mbo'ers de studie-achterstand overigens vaak weer in.

De projecten gaan goed. Ze kunnen goed samenwerken en presenteren. Studenten op het hbo moeten eerst nadenken voordat ze aan de slag gaan. Mbo'ers gaan direct aan de slag. Presenteren hoeft niet te worden geoefend in het keuzedeel, dat gaat goed.

Deadlines op het hbo zijn hard. Dat is echt een verschil met het mbo. De consequentie hiervan kan zijn dat mbo'ers de eerste kans voor het inleveren van het product mislopen of een onvoldoende halen omdat ze het nog niet af hadden en toch hebben ingeleverd.

Een ander verschil tussen mbo en hbo is dat elke onvoldoende op het hbo een onvoldoende blijft. Op het mbo kun je met een onvoldoende overgaan. Dan ga je met de stof van het volgende jaar bezig. Op het hbo moet je dan nog steeds die onvoldoende wegwerken. Een ander verschil is dat op het hbo wordt gewerkt met een bindend studieadvies: als een student onvoldoende punten heeft gehaald (48 (Hanze) of 51 (Stenden en NHL) van de 60), dan wordt de

¹ Uit: de excelbestanden behorende bij het rapport Doorstroomgegevens Noord-Nederland 2016 en 2017.

student van de opleiding verwijderd (tenzij bijzondere omstandigheden in een vroegtijdig stadium gemeld zijn).

Op het hbo heeft een toets daarmee altijd consequenties. Als je de toets niet haalt, krijg je geen studiepunten en kun je geen diploma halen (Propedeuse of Bachelor/AD).

Op het hbo zijn taalvaardigheden belangrijk en soms ook de reden van uitval. Hier hebben mbo'ers moeite mee op het hbo. Meer dan een hivist. Het gaat om de volgende taal (studie-) vaardigheden:

- Samenvatten/hoofd – en bijzaken onderscheiden
- Schrijven (goede zinnen, e-mails, website teksten)
- Structuur in verslaglegging (daar is een verschil tussen mbo en hbo)
- Argumenteren
- Bron gebruik
- Plagiaatcheck wordt standaard gedaan op het hbo (teksten gaan altijd door Ephorus)
- Verbanden zien in teksten

Studenten moeten deze vaardigheden zelf oefenen, opdrachten maken, checken en weer oefenen.

Verslagen schrijven is van groot belang voor een hbo-student. De mbo'er komt op dit vlak met een achterstand binnen, omdat de eisen aan verslagen minder streng zijn op het mbo. Op het hbo wordt vaak gewerkt met een verslag bij groepswork. Hiervoor is een gezamenlijke verantwoordelijkheid. Soms wordt een review afgenomen bij een groepsproduct en kan elk afzonderlijke student van de projectgroep verantwoordelijk worden gehouden voor het gehele product. Iedereen moeten alle vragen kunnen beantwoorden.

De vaardigheid 'reflecteren' op je product en op je handelen is ook een aandachtspunt: vóóordat je iets inlevert, kijk je of je product goed is.

Mbo'ers hebben op het mbo nog niet altijd een beeld van hoe het toegaat op het hbo. Dit heeft regelmatig tot gevolg dat studenten te laat beginnen met studeren voor opdrachten of toetsen. Daarnaast weten ze niet altijd hoe ze zelfstandig kunnen werken. De begeleiding op het hbo is meer gericht op de inhoud en niet op planning of op aanpak.

Landelijk keuzedeel

In dit halffabricaat is uitgegaan van het landelijke keuzedeel:

- Voorbereiding HBO

Dit keuzedeel heeft een studielast van 240 uur.

De inhoud van het keuzedeel is primair gericht op de verwant doorstromende mbo-student, dus van de mbo domeinen Economie & Administratie en Handel & Ondernemerschap naar een opleiding in de hbo-sector Economie. Het is echter ook nadrukkelijk bedoeld voor elke mbo'er, dus vanuit elk domein, die door wil stromen naar een economische opleiding op het hbo.

Plaats in het curriculum

Het hbo adviseert om een keuzedeel dat gericht is op de doorstroom naar het hbo als een herkenbare eenheid aan te bieden in semester 4 of 5 van de mbo-opleiding, aan die studenten die op dat moment de keuze voor doorstuderen in het hbo hebben gemaakt. Het laatste half jaar van de mbo-opleiding is te laat, aangezien studenten zich voor 1 mei moeten inschrijven en

ook hun keuze nog moeten kunnen herzien. Daarnaast moeten sommige domeinen toelatingstoetsen doen om toegelaten te worden bij een economische opleiding op het hbo.

Opbouw en urenverdeling

De werkgroep pleit ervoor om in het keuzedeel 3 onderdelen op te nemen:

- Algemene Economie en studievaardigheden (100 sbu, waarvan 40 BOT uren)
- Project en studievaardigheden (100 sbu, waarvan 35 BOT uren)
- Oriëntatie op opleiding en beroep (40 sbu, waarvan 10 BOT-uren)

Op het mbo wordt de aanwezigheid in de lessen geregistreerd. Per ROC is het verschillend welke regels daaraan verbonden zijn. In het geval de uitvoering van het keuzedeel plaatsvindt bij een hbo-instelling, dan zullen de regels van de toeleverende ROC gelden rondom aanwezigheidsplicht.

Studieonderdeel 1 is het vak Algemene Economie, dat wordt getoetst door een individuele theorie-toets. Een onderdeel is rekenen. De studenten krijgen enerzijds les in het vak Algemene Economie en worden daarbij ondersteund in aparte BOT-uren bij het leren van de volgende studievaardigheden:

- Zelfstandig werken en plannen
- Teksten lezen/hoofd- en bijzaken onderscheiden
- Veel stof bestuderen
- Hoger tempo
- Analyseren
- Inzicht tonen

Studieonderdeel 2 is het project en wordt getoetst door een verslag (groepsverslag met een individuele component). Aan het project werken zij zelfstandig onder aansturing van een coach die ze met regelmaat een uurtje spreken (op de werkwijze zoals dat op het hbo gebeurt). In aparte BOT-uren krijgen de studenten les in studievaardigheden:

- Informatie zoeken en verwerken
- Analyseren
- Onderzoeken
- Reflecteren
- Verslagen maken/structureren
- Teksten schrijven

Studieonderdeel 3 is de oriëntatie op hbo-opleidingen en bijbehorende beroepen. Hierbij worden de studievaardigheden reflecteren en informatie zoeken en verwerken geoefend.

Vervolg op het hbo

De student vergroot zijn kans op studiesucces op het hbo door dit keuzedeel te volgen. Waarschijnlijk zijn er geen vrijstellingen in de propedeuse te behalen met het volgen van dit keuzedeel.

Sommige mbo'ers die naar een hbo-opleiding van de sector economie willen doorstromen, hebben geen toelatingsrecht meer. Na het slagen voor de toelatingstoets(en), worden zij alsnog toegelaten. Meer informatie over welke mbo-opleidingen en hbo-opleidingen dit betreft en welke toetsen de studenten dan moeten doen, zie www.toelatingstoetsen.nl

INHOUD KEUZEDEEL

Algemene Economie en studievoordigheden

In dit studieonderdeel wordt aan de hand van Algemene Economie een aantal studievoordigheden geoefend. Algemene Economie ontbreekt bij de meeste mbo'ers en is voor elke hbo-opleiding goed om kennis van te hebben. Geadviseerd wordt om lessen algemene economie te geven, waarin de inhoud op een hbo-wijze wordt behandeld, in een hbo-tempo (30 BOT-uren). Daarnaast een reeks lessen waarin de student ondersteund wordt in studievoordigheden (10 BOT-uren).

Inhoud Algemene Economie:

Rekenkundig en grafisch onderbouwen	Rente
Schaarste	Inflatie
Ruil	Externe effecten
Vraag en aanbod	Welvaart
Marktstructuur	Groei
Overheidsingrijpen	Conjunctuur(beleid)

Geadviseerd wordt om actuele ontwikkelingen in het onderwijs op te nemen en door bijvoorbeeld aan de hand van krantenartikelen verbanden te leren leggen. Studenten hebben moeite met inzichtvragen tijdens toetsen. Met het leggen van verbanden. Op het mbo zijn weinig kennistoetsen. Het is dus goed om dat te oefenen in het keuzedeel.

Daarnaast is het nadrukkelijk de bedoeling dat studenten doorgaan met rekenen, dit is goed voor het abstractieniveau van de student. Het gaat dan in het bijzonder om abstracte sommen: vergelijkingen oplossen, wortels, kwadraten.

Studievoordigheden die geoefend gaan worden:

- Zelfstandig werken en plannen
- Teksten lezen/hoofd- en bijzaken onderscheiden
- Veel stof bestuderen
- Hoger tempo
- Analyseren
- Inzicht tonen

De studievoordigheid Zelfstandig werken en plannen is belangrijk. Het meer zelfstandig plannen van de studie en het hoge tempo is relatief nieuw voor de mbo-student: meer doen in dezelfde tijd. De student zal ook minder begeleiding ervaren buiten de lessen, weinig verplichtingen hebben en meer open opdrachten. De student moet leren eigen verantwoordelijkheid te dragen, initiatief te tonen en afspraken na te komen. Deadline is deadline. Op het mbo is het onderwijs meer voorgestructureerd, dat zal afgebouwd kunnen worden tijdens het keuzedeel ter voorbereiding op hbo economie, zodat de zelfstandigheid toeneemt. Het is van belang dat studenten ervaring opdoen met het vroeg starten van het leren voor een (grotere) toets. Het leren wordt vaak uitgesteld, waardoor het uiteindelijk niet meer gaat lukken zich goed voor te bereiden.

De studievoordigheid Teksten lezen en leren is een belangrijke studievoordigheid op het hbo. Mbo'ers hebben moeite met het samenvattend lezen en hoofd- en bijzaken onderscheiden. Het zou goed zijn om een reeks economische of juridische artikelen te laten bestuderen als

literatuur voor een toets. Eén artikel kan ook Engelstalig zijn. Er kan geoefend worden met teksten samenvatten en hoofd- en bijzaken onderscheiden. De toets zal dan over een grotere hoeveelheid stof gaan dan op het mbo.

Door meer stof te bestuderen voelen de studenten of ze het hbo aankunnen ja of nee. Een ander verschil tussen mbo en hbo is, dat er in een hogere tempo gestudeerd wordt. Als een student moeite heeft met teksten leren, dan wordt het hogere tempo ook lastig.

Analyseren is een belangrijke vaardigheid op het hbo: eerst goed nadenken en verschillende mogelijkheden overwegen, waarbij van theorie naar praktijk wordt gedacht. Ook verbanden leggen, overstijgend denken en op een hoger abstractieniveau werken hoort hierbij. De hbo-student moet niet alleen op microniveau kijken maar ook op meso- en macroniveau. Bij tentamens op het hbo komt deze vaardigheid ook aan bod en is het belangrijk dat de student inzicht toont in het antwoord.

Het project

Ondanks dat mbo-studenten het goed doen in projecten op het hbo, wordt geadviseerd om een project op te nemen. Aan de hand van een project en bijbehorend verslag kan namelijk een aantal verwante studievaardigheden geoefend worden, waar de mbo'er moeite mee heeft. Ten eerste is dat de analyse van een probleem: ze moeten afleren om direct aan de slag te gaan met een mogelijke oplossing en aanleren om de verschillende mogelijke oplossingen van het probleem te analyseren. Tevens moeten ze leren om een beargumenteerde keuze te maken voor de beste oplossing gezien het beroepsprobleem.

Ten tweede hebben mbo'ers vaak moeite met verslagen schrijven.

De studievaardigheden samenwerken, presenteren en ict hoeven niet expliciet in het keuzedeel aan bod te komen. Hierin zijn de mbo'ers goed.

Het is de bedoeling dat het project op de hbo-manier wordt gegeven en wordt begeleid.

Daarnaast zien we graag een reeks lessen geprogrammeerd, waarin de student ondersteund wordt in de bijbehorende studievaardigheden:

- Informatie zoeken en verwerken
- Analyseren
- Onderzoeken
- Verslagen maken/structureren
- Teksten schrijven
- Reflecteren

Een nadere toelichting:

De studievaardigheden Informatie zoeken en verwerken en analyseren zijn belangrijk in de doorstroom. Zij kunnen gecombineerd aangeleerd worden. De deelvaardigheid feiten en meningen te scheiden, is iets wat mbo'ers moeilijk vinden. Ze moeten leren kritisch naar bronnen te kijken of die bronnen betrouwbaar zijn. Dit kan goed gekoppeld worden een projectopdracht. Bij verslaglegging moeten de studenten ook leren de APA-normen te hanteren bij verwijzingen in teksten en het opstellen van de literatuurlijst. Er is een training 'Slim zoeken op internet' beschikbaar (zie bijlage 2), waar de studenten op het DC enthousiast over waren.

Het opzetten van een onderzoek is een vaardigheid die studenten leren op het hbo. Een compleet onderzoeksplan hoeft daarom ook niet in het keuzedeel. Deelaspecten van

onderzoeken echter zijn wel van belang om voorafgaand aan de hbo-opleiding in te oefenen.

Het gaat dan om:

- het onderbouwen en beargumenteren van de aanpak en de oplossing van opdrachten of problemen.
- Oefenen met onderzoeksvragen stellen en deelvragen formuleren.
- een onderzoekende houding (en voert niet direct uit) en
- een systematische aanpak.

In het project kan gewerkt worden met een systematische aanpak van deze deelvaardigheden van onderzoek en analyseren. Onderzoek gaat verder dan uitzoekwerk en dingen opzoeken. Het gaat dan om de kern van de vraag verwoorden, goede bronnen vinden, informatie analyseren en de informatie gebruiken om het geschetste probleem op te lossen. Ook hier komt rapporteren weer om de hoek kijken. De student moet stil staan bij de vraag 'waarom is iets zo?'

Verslagen maken

Mbo'ers zijn over de hele linie slecht in het maken van verslagen. Zij hebben grote moeite met het structureren en formuleren van de tekst. Dit geldt overigens ook voor de havisten, maar dan in iets mindere mate. Mbo'ers zijn vaak nog niet gewend een verslag te maken volgens een bepaalde opzet. Op het hbo zijn verslagen vaak onderzoeksverslagen. Mbo'ers moeten nog leren wat het is om onderzoek te doen. Havisten hebben al ervaring met hun profielwerkstuk

Op het hbo worden hogere eisen gesteld aan taalvaardigheden dan op het mbo. Dit is waar mbo'ers het moeilijk mee hebben. Voor het keuzedeel wordt daarom aanbevolen om te gaan oefenen met korte stukjes tekst (goede zinsopbouw, correct taalgebruik (geen spreektaal) en spelling). Hiervoor is een programma beschikbaar. Het online schrijfvaardigheidsprogramma TAVAN (TAalVAardigheid Nieuw) kan in lessen gebruikt worden. Het is ontwikkeld om het aantal fouten terug te dringen dat eerstejaarsstudenten maken bij het schrijven van zakelijke teksten. Het practicum is een vorm van blended learning: het computerprogramma maakt het mogelijk om gericht te oefenen met het herschrijven van zinnen en stukjes tekst, maar er is een docent nodig die het practicum geeft.

Daarnaast is de opbouw van het verslag van belang en daarmee kan ook geoefend worden aan de hand van beoordelingscriteria op het hbo. Dit zal de student inzage geven in de eisen die gesteld gaan worden op het hbo.

Van de studievaardigheid reflecteren is van belang dat de student kritisch kijkt naar resultaat en proces. Niet snel genoeg nemen met de kwaliteit van het product. Dit geldt ook voor de kwaliteit van de producten die door de anderen in de projectgroep zijn aangedragen. Elk individu is verantwoordelijk voor de kwaliteit van het gehele product.

Oriëntatie op opleiding & beroep

De oriëntatie op hbo-opleidingen en -beroepen is aanvullend op de reguliere loopbaanoriëntatie en -begeleiding in het mbo. In deze paragraaf worden eerst de doelen van actieve keuzebegeleiding in Noord-Nederland toegelicht. Vervolgens wordt een aanzet gegeven voor de invulling van dit onderdeel.

De doelen van actieve keuzebegeleiding in Noord-Nederland:

De mbo'er heeft een actief keuzeprocess doorlopen wanneer hij weet:

1. waarom hij voor werken en/of doorleren kiest (motievenreflectie)
2. wat hij (niet) kan in relatie tot de te maken keuze (capaciteitenreflectie)

en dat hij:

3. actief is en stappen zet ter voorbereiding van de gemaakte keuze (zelfsturing)
4. de manier van onderwijs op de vervolgopleiding heeft ervaren (opleidingsexploratie)
5. een realistisch beeld heeft van het gekozen beroepenveld (werkexploratie; netwerken)

Indien de mbo'er een hbo-opleiding kiest, dan zorgt bovenstaand proces er tevens voor dat de mbo'er:

6. reële verwachtingen heeft van de hbo-opleiding
7. weet welke inspanningen van hem worden verwacht op de hbo-opleiding
8. weet welke inhoudelijke voorkennis van hem gevraagd wordt
9. weet aan welke inschrijvings- en toelatingseisen hij moet voldoen

We gaan er vanuit dat de student zowel in het basis- en profieldeel als in het keuzedeel begeleid wordt bij het maken van loopbaankeuzes. De student heeft voor dit keuzedeel in ieder geval voorlopig de keuze gemaakt om door te studeren op het hbo (1).

Na deze keuze staat de student voor de keuze om een vervolgopleiding en een hbo- instelling te kiezen. Belangrijk is dat deze keuzen bewust gemaakt worden en dus goed overwogen zijn.

Om de keuze voor een vervolgopleiding te maken is het goed oud-studenten die al studeren op het hbo voorlichting te laten geven over het nut van het volgen van doorstroomonderwijs.

Hoewel een keuzeprocess niet altijd even gestructureerd verloopt, is er meestal een trend te ontdekken van breed oriënteren naar steeds specifiekere en meer verdiepend.

Hieraan kunnen enkele activiteiten een bijdrage leveren:

AD 1. Er zijn verschillende motieven om voor doorstuderen op het hbo te kiezen. Laat de student zijn motieven eens in kaart brengen aan de hand van

<http://www.carrieretijger.nl/opleiding/ho/mbo-hbo>.

AD 2:

Niet iedereen is geschikt om door te gaan naar het hbo. Laat een student reflecteren op z'n eigen kwaliteiten. De keuze voor het hbo is een individuele keuze. Begeleiding van en gesprek met een slb'er is belangrijk. De slb'er kan op basis van resultaten en gedrag kijken of een student het aan kan en met de student in gesprek gaan over zijn/haar ambities. De student moet inzicht krijgen in wat nodig is voor een hbo-opleiding en wat je op het hbo moet doen. Motivatie alleen is niet genoeg.

AD 3:

Door dit keuzedeel te volgen bereidt de student zich voor op zijn gemaakte keuze en ervaart hij (deels) de manier van onderwijs in het hbo.

AD 4:

Studenten bezoeken open dagen en volgen een meeloop-/oriëntatiedag op de hogeschool van hun eerste keuze. Docenten activeren de studenten voorafgaand aan dit bezoek en helpen met het opstellen van vragen. Het is aan te bevelen ook bij een tweede hogeschool te gaan kijken en een dag mee te lopen. Na afloop kan de student vertellen hoe de opleiding is opgebouwd en welke toelatingseisen er zijn. Op een meeloopdag kan een student ervaren hoe het is om in

grote groepen (bijv. 100 studenten) hoorcolleges te volgen. Dit zijn nieuwe ervaringen. Het is wenselijk een dergelijke ervaring via het keuzedeel mogelijk te maken.

AD 5:

De student krijgt de opdracht het werkveld te onderzoeken. De student wordt uitgedaagd vragen te stellen aan medewerkers met een hbo-achtergrond.

Het is ook mogelijk de studenten deze opdracht tijdens een stage-activiteit te geven.

-Kijk eens rond wie er werken en inventariseer het opleidingsniveau.

-Interview iemand die deze werkzaamheden uitvoert.

-Stel jezelf de vraag welke verschillen je ziet tussen mbo en hbo werkzaamheden.

-Vraag ook welke opleiding de medewerkers hebben gedaan.

Stel dan enkele vervolgvragen: wat zijn de verschillen tussen de opleidingen? Welke minoren worden aangeboden? Wat zou de student willen?

AD 6 en 7:

Door het volgen van dit keuzedeel, met name als het op het hbo is, krijgt de student reële verwachtingen van een hbo-opleiding. Als hij of zij serieus met de opdrachten aan de slag gaat en slaagt, zal hij/zij goed voorbereid zijn. Als hij/zij niet slaagt of op onderdelen zwak scoort, dan krijgt de student ook inzicht in zijn zwakke en sterke kanten. De SLB'er kan dit met de student bespreken na afloop. Bij een StudieKeuzeCheck op het hbo kunnen de resultaten ook besproken worden. Dan is er, indien nodig, nog voldoende tijd om voor te bereiden op het hbo.

Daarnaast kan de student de opdracht krijgen vragen op te stellen die hij heeft n.a.v. de open dag op het hbo en de meeloopdag. Een studievoorlichter van het hbo kan op de mbo-instelling komen om deze vragen te beantwoorden. Oud-mbo'ers kunnen vertellen over de aansluiting en de valkuilen, maar ook over de meerwaarde van een hbo-studie. Contact met hbo-studenten kan er ook zijn op stage. Centraal staat welke verwachtingen een student mag hebben van deze specifieke hbo-opleiding en welke inspanningen van een hbo-student verwacht worden.

AD 8:

Door dit keuzedeel te volgen zal de inhoudelijke voorkennis die gevraagd wordt, deels duidelijk worden. De student zal een goede indruk krijgen van de studievaardigheden en rekenvaardigheden die je nodig hebt op het hbo. Laat de student reflecteren op hoe goed hij dit niveau met bijbehorend tempo en studievaardigheden aan kan.

AD 9:

Studenten plannen hun voorbereiding op de hbo-opleiding van hun keuze door zich te verdiepen in de randvoorwaarden en secundaire voorwaarden. Denk aan de inschrijving, toelatingseisen, financiering, wonen op kamers, studentenleven. Zie ook:

<http://www.carrieretijger.nl/opleiding/ho/mbo-hbo/voorbereiden-overstap>.

En www.toelatingseisen.nl

Een aantal interessante instrumenten over Loopbaanbegeleiding op het mbo is te vinden op www.lob4mbo.nl.

Tips voor de ontwikkelaar-werkvormen

Om een student een bewuste keuze voor het hbo te kunnen laten maken is het goed dat de student in dit keuzedeel de werkvormen op het hbo ervaart.

Er worden verschillende werkvormen gehanteerd. De grootste verschillen zitten tussen Stenden enerzijds en de Hanzehogeschool en de NHL hogeschool anderzijds. Stenden werkt met Probleemgestuurd Onderwijs en de HG en de NHL met projecten en ondersteunende vakken. Bij alle drie worden theoretische vakken aangeboden, waarbinnen de studenten te maken krijgen met opdrachten. De opdrachten zijn soms praktisch van aard, vaak om de theorie beter te leren kennen. De inhoud van de stof wordt in hoorcolleges uitgelegd, waarin de student luistert en tegelijkertijd aantekeningen maakt. Er is ook ruimte om vragen te stellen. In werkcolleges wordt geoefend met de stof, in grotere mate van interactie tussen studenten en docenten.

Examinering

Examinering van de keuzedelen is verplicht vanaf 1 augustus 2016, maar het resultaat weegt nog niet mee bij het al dan niet behalen van het diploma. Het streven is vanaf cohort 2018-2019 het behaalde resultaat van een keuzedeel mee te laten tellen in de slaag-/zakregeling. In een later stadium moet dus nader onderzocht worden of onderstaande opzet voldoet aan het landelijke toezichtskader mbo en hoe het examen opgenomen wordt in de opleiding.

Een student gaat zich door middel van dit keuzedeel ook voorbereiden op de wijze van toetsing zoals die in het hbo gebeurt. De toetsing in het hbo bestaat veelal uit tentamens (begrip en toepassen van kennis), projectverslagen, projectpresentaties, practica-verslagen en beroepsproducten.

De examinering van het keuzedeel 'voorbereiding hbo economie' kan op verschillende manieren worden ingevuld. Hierbij noemen we twee.

De student levert een portfolio aan met daarin minimaal opgenomen:

- een bewijs dat het examen Algemene Economie is behaald
- een projectrapport, inclusief reflectie op samenwerking en verdediging
- een reflectieverslag van het gesprek met de coach binnen 'Oriëntatie op Opleiding & Beroep'.
- Een reflectieverslag studievaardigheden

of

De examinering van dit keuzedeel kan worden ingevuld door:

- 1 Een theorietoets (bij het onderdeel Algemene Economie)
- 2 Een projectverslag en een verdediging (bij het project).
- 3 Een mondeling (bij het onderdeel Oriëntatie op Opleiding & Beroep).

De theorietoets

In de individuele theorietoets worden meerkeuze en open vragen (short answers) aanbevolen. Door dat laatste type vragen leert een student formuleren. Om te leren verbanden te leggen is het goed om daar in enkele vragen specifiek aandacht aan te besteden, bijvoorbeeld door de actualiteit in een toets op te nemen. Om te bewaken dat de toets op mbo-niveau wordt gegeven, kan er gewerkt worden met vragen op mbo- en op hbo-niveau en deze afzonderlijk te

becijferen. Op die manier krijgt de student inzicht in hoeverre hij geschikt is voor toetsen op het hbo.

Het projectverslag is een groepsproduct met een individuele component. Omdat leren schrijven centraal staat, wordt er door de werkgroep voor gepleit dat er feedback wordt gegeven op een tussenproduct.

Het projectverslag heeft een 'economische' inhoud, maar het schrijven ervan moet goed zijn. In de beoordeling geven we daarom als advies om het schrijven als voorwaardelijk punt op te nemen: voldoet de taal en de structuur niet aan de beoordelingscriteria, dan wordt het verslag niet beoordeeld. Deze regel wordt vaak gehanteerd op het hbo.

Bij de mondelinge verdediging gaat het er vaak om dat elk groepslid verantwoordelijk is voor de gehele inhoud van het gezamenlijke product. Dit levert dan ook een individueel cijfer op. Deze maatregel wordt op het hbo wel gehanteerd om meeliftgedrag te voorkomen. Taken verdelen prima, maar je bent wel verantwoordelijk voor het geheel.

Vaak wordt op het hbo gevraagd om een reflectie op het proces. Dit past ook goed bij de officiële landelijke beschrijving van het keuzedeel. We bevelen daarom aan om ook een reflectieverslag op te nemen bij het projectverslag of in het portfolio.

Het gesprek met de slb'er:

De opdracht voor de student is door de werkgroep als volgt geformuleerd: 'overtuig je coach/SLB'er mondeling van je studiekeuze. Ondersteun dit op basis van schriftelijk werk'. Een onderdeel van dit schriftelijke werk kan een reflectie zijn op zijn/haar studievaardigheden, die bij alle onderdelen zijn geoefend.

Studysafe van Windesheim is misschien interessant om eens bij te kijken.

<http://www.windesheim.nl/studeren/studie-kiezen/studysafe/>

Bestaand doorstroomonderwijs

Drenthe: in Emmen werken het Drenthe College en Stenden samen aan de doorstroom. Ze hebben een cursus hbo-studievaardigheden ontwikkeld. Hiervoor is gebruik gemaakt van het materiaal van het Friesland College en van Stenden. De inhoud bestond uit de volgende studievaardigheden: verslaglegging, onderzoek + verslag schrijven, samenvatten, zelfonderzoek, tempo omhoog, programma-actief handelen en plannen. Dit onderwijs zou goed geschikt zijn om te gebruiken in een keuzedeel.

Enkele aandachtspunten uit de cursus: er werd meer stof gegeven en in een hoger tempo. Iets werd 1 keer uitgelegd. Ze moesten ook zelfstandiger werken. Ze oefenden met uittreksels maken van bijv 20 blz. Argumenteren vinden mbo'ers lastig. Ook is het lastig om zelf informatie te zoeken en zelfstandig te werken. Hoofdvraag en deelvragen van onderzoek vinden ze heel moeilijk. Ze hebben geoefend in snel samenvatten.

Bij het maken van een werkstuk zijn de criteria van het hbo gebruikt. Bekeken is wat anders en extra is op het hbo. De wijze van bronvermelding van het hbo is geoefend.

Het onderdeel slim zoeken op internet vonden ze erg leuk (zie bijlage 2).

Groningen: in de samenwerking tussen het Alfacollege en de Hanzehogeschool (FEM) hebben docenten samen in een oud project van de Hanzehogeschool nieuw leven geblazen. Dit project volgen de studenten in hun laatste jaar. De studenten komen 2 keer op de Hanzehogeschool, bij de aftrap en bij de afsluiting. Inhoudelijk betreft het een huisjespark op Texel, waar ze een plan

voor moeten maken. Hierin komt Marketing, liquiditeit berekening, resultaat, eindbalans, ratio voor. Een klein ondernemingsplan. Dit materiaal is op te vragen bij a.hazekamp@pl.hanze.nl.

Op het Noorderpoort geven ze studiebegeleiding en is er extra aandacht voor studievaardigheden, met name voor taal. Ze hanteren nieuwe methoden om de studenten beter te laten schrijven. Dit materiaal is op te vragen bij h.stapert@noorderpoort.nl.

Er is van de Hanzehogeschool lesmateriaal doorstroomwiskunde en -economie beschikbaar. In overleg met Agnes Meijer (a.a.g.meijer@pl.hanze.nl) kan gekeken worden of dit overgenomen kan worden. Daar is een kleine prijs aan verbonden (tot nu toe).

Friesland: in Drachten wordt door de Friese Poort begeleiding gegeven in studievaardigheden en het kiezen van een vervolgopleiding. De studenten stellen een portfolio samen die ze voor de deadline moeten inleveren. In het portfolio moet al het materiaal zitten. De studenten bereiden een open dag voor. De lessen duurden ook 10 x 2 uur.

Bij de Friese Poort is een city-lab in Drachten. Daarin werken mbo en hbo studenten samen.

Op www.toelatingstoetsen.nl hebben Stenden Hogeschool, NHL Hogeschool en de Hanzehogeschool Groningen beschreven welke wiskunde A en economie-stof belangrijk is voor de doorstroom. Daar staan ook oefentoetsen bij. Beide zijn meer op de inhoud gericht en minder op studievaardigheden, zoals in dit keuzedeel. Maar misschien is het deels bruikbaar.

Verantwoording tov landelijk keuzede(e)l(en)

Voor examinering van de keuzedelen gelden dezelfde kaders als voor examinering van de kwalificatie. Dat betekent dat er voor het examen een gestandaardiseerd exameninstrument moet zijn waarin de examenvorm, beoordelingscriteria en het proces omschreven staan. Integratie van examinering van de kwalificatie en keuzedelen mag, maar het oordeel moet per onderdeel herleidbaar zijn.

In Noord-Nederland is gekozen voor de driedeling Studievaardigheden, Oriëntatie op Opleiding & Beroep en Kennis & Vaardigheden.

In het Generieke keuzedeel 'Voorbereiding hbo' zijn vijf onderdelen opgenomen:

1. treft voorbereidingen voor het volgen van een hbo-opleiding
2. oriënteert zich op hbo-opleidingen en –beroepen
3. zoekt, selecteert en analyseert informatie t.b.v. een (studie)opdracht
4. werkt samen in projectgroepen
5. reflecteert op gedrag en resultaten

Ad 1. Dit onderdeel bevat het onderdeel Algemene economie en studievaardigheden als voorbereiding op het hbo. Dit wordt getoetst door het examen Algemene economie

Ad 2. Dit onderdeel is expliciet opgenomen en wordt geëxamineerd door een mondelinge beoordeling.

Ad 3. Dit onderdeel is onderdeel van het project en wordt geëxamineerd door het projectverslag.

Ad 4. Dit onderdeel komt aan bod in het project en wordt geëxamineerd door het projectverslag als daar een reflectie op het groepsproces in is opgenomen

Ad 5. Reflecteert op gedrag en resultaten komt aan bod in de oriëntatie op opleiding & beroep, het project en bij de studievaardigheden. Het wordt geëxamineerd door het mondelinge gesprek over zijn studiekeuze, het reflectieverslag op studievaardigheden en oriëntatie op opleiding & beroep.

BIJLAGE 1 PROEFTENTAMEN ALGEMENE ECONOMIE HANZEHOGESCHOOL

Tentamen: proeftentamen Algemene Economie		Voltijd
Datum	Tijd:	Code: AE1A1
Lokaal:	Klassen:	Duur: 2 uur
Docenten		Aantal pagina's: 17
Hulpmiddelen: kladpapier * rekenmachine		
Opgave inleveren: JA		
Bijzonderheden: 0 geen * overig nl.: veel succes!		

NAAM: KLAS:

Docent:.....

NAW- NUMMER:.....

NORMERING

- * Het eindcijfer wordt bepaald door voor elke fout 1/3 punt in mindering te brengen op het cijfer 10,0; het minimumcijfer is 1,0. Bij 25 goed beantwoorde vragen is het resultaat een 5,5.

INVULINSTRUCTIE

- * Voorzie de eerste pagina en het antwoordblad (laatste pagina) van je naam en je klas, je docent en je NAW nummer.
- * Kruis als je de vragen beantwoord hebt het juiste antwoord aan op het antwoordblad.
- * Lever na afloop het hele tentamen, inclusief het antwoordblad, in.

SYMBOLENLIJST

Symbolen macro-economie

A_a	Aanbod naar arbeid	I	Investerings particuliere sector (particuliere investeringen)
A_v	Vraag van arbeid	K	Kapitaalgoederenvoorraad
ap	Arbeidsproductiviteit	k	kapitaalcoëfficiënt
B	Saldo	M	Invoer
inkomenoverdrachten van de particuliere sector aan de overheid, dus het beschikbaar inkomen van de overheid (netto belastingen)		m	Marginale invoerquote
b	Marginale transferquote (marginale belastingquote)	O	Overheidsbestedingen
C	Consumptie particuliere sector (particuliere consumptie)	o	Subscript bij autonome grootheid
c	Marginale consumptiequote particuliere sector	S	Besparingen particuliere sector (particuliere besparingen)
E	Uitvoer	W	Werkloosheid
EV	Effectieve vraag	Y	Nationaal inkomen of binnenlands product
		Y^b	Beschikbaar inkomen van de gezinnen

Y_k^* Potentiële productie op basis van de kapitaalgoederenvoorraad

Y_a^* Potentiële productie op basis van arbeid

B-O Saldo overheidsbudget

E-M Saldo lopende rekening van de betalingsbalans (saldo lopende rekening)

S-I Spaarsaldo particuliere sector (particulier spaarsaldo)
(Tussen haakjes de korte, soms vereenvoudigde, aanduiding.)

Symbolen Meso-economie

GCK Gemiddelde constante kosten, dus constante kosten per eenheid product

GTK Gemiddelde totale kosten, dus totale kosten per eenheid product

GVK Gemiddelde variabele kosten, dus variabele kosten per eenheid product

MO Marginale opbrengst, dus extra opbrengst per eenheid product

MK Marginale kosten, dus extra kosten per eenheid product

TCK Totale constante kosten

TVK Totale variabele kosten

TK Totale kosten

Q_v Gevraagde hoeveelheid

P Prijs

1 Een meso-economische studie kan zich bezighouden met

- A de ontwikkeling van de meubelindustrie.
- B de kruislingse prijselasticiteit van de vraag naar coffeepads en espressomachines.
- C de ontwikkeling van de consumptieve bestedingen.
- D de ontwikkeling van de relevante wereldhandel.

2 De bruto toegevoegde waarde van een bedrijf is:

- A de waarde van de omzet minus alle kosten.
- B het inkomen dat in de vorm van loon en winst in dat bedrijf wordt verdiend.
- C de loonkosten, de rentekosten, de kosten van pacht of huur en de winst.
- D de waarde van de omzet minus de waarde van de inkoop en de kosten van diensten van derden.

De volgend gegevens over een economie zijn gegeven en gelden voor vraag 3.

Arbeidsinkomen marktsector	200 miljard
Rente en overig inkomen marktsector	150 miljard
Arbeidsinkomen overheid	130 miljard
Afschrijvingen marktsector	50 miljard
Afschrijvingen overheid	20 miljard
Prijsverhogende belastingen	
-/- prijsverlagende subsidies	15 miljard

3 Hoeveel bedraagt het Netto Binnenlands Product tegen marktprijzen in deze economie (in miljarden)?

- A 425
- B 455
- C 480
- D 495

HET ONDERSTAANDE GELDT VOOR DE DAAROP VOLGENDE TWEE VRAGEN.

Gegeven is de volgende tabel:

Ja ar	Nationaal inkomen (X € 1 mld.)	Prijs-index 2000 = 100	Reëel Nationaal Inkomen (X € 1 mld.)	Bevol king (x 1 mln.)	Reëel Nationaal Inkomen per hoofd (€)
1 9 0 0 2 0 0 0	14 360	70 100,0	20 360	4 5	5 000 72 000

4 Hoeveel procent economische groei is er in totaal geweest in de periode 1900-2000?

- A 2471%.
- B 1700%.
- C 1340%.
- D 43%.

5 Met hoeveel procent is de welvaart voor de gemiddelde ingezetene toegenomen in de periode 1900-2000?

- A 2471%.
- B 1700%.
- C 1340%.
- D 1430%.

6 De vraag naar arbeid en het aanbod van arbeid worden respectievelijk bepaald door:

- A de beroepsbevolking en de werkgelegenheid.
- B de werkgelegenheid en de beroepsbevolking.
- C de werkloosheid en het aantal vacatures.
- D het aantal vacatures en de werkloosheid.

7 De (bruto) participatiegraad is

- A het aantal werkenden gedeeld door de beroepsgeschikte bevolking.
- B het aantal werkenden gedeeld door de beroepsbevolking.
- C het arbeidsvolume gedeeld door de beroepsbevolking.
- D de beroepsbevolking gedeeld door de beroepsgeschikte bevolking.

8 Gegeven is de volgende (onvolledige) staat van middelen en bestedingen van Spanje.

Staat van middelen en bestedingen	
Miljarden euro's	
Middelen	Bestedingen
Nationaal inkomen 772	Particuliere consumptie 444
	Particuliere investeringen 150
	Overheidsbestedingen 122
	Uitvoer 436

Hoeveel miljard euro bedragen respectievelijk de invoer en de totale middelen in Spanje?

- A 436, 1152.
- B 436, 716.
- C 380, 716.
- D 380, 1152.

9 Gegeven zijn de volgende twee stellingen:

- I Een maatstaf voor de conjunctuurbeweging is de groei van het nominale nationale inkomen.

II Als de productie met een hoger percentage groeit dan de productiecapaciteit stijgt de bezettingsgraad.

Wat is juist?

- A Stelling I is juist en stelling II is onjuist.
- B Stelling I is onjuist en stelling II is juist.
- C Stelling I en II zijn beide juist.
- D Stelling I en II zijn beide onjuist.

10 Gegeven is de volgende stelling, waaruit twee woorden zijn weggelaten:
'Uitgaven aan voedingsmiddelen zijn ...A... conjunctuurgevoelig, omdat de inkomenselasticiteit van de vraag naar voedingsmiddelen relatief ...B... is'

Vul de ontbrekende woorden in:

- A A = sterk B = groot.
- B A = sterk B = klein.
- C A = weinig B = groot.
- D A = weinig B = klein.

11 In de tekst omtrent conjunctuurgevoeligheid van A.J. Marijs en W. Hulleman worden zes mogelijke maatregelen behandeld om de conjunctuurgevoeligheid van ondernemingen terug te dringen.

Hieronder staat een aantal maatregelen genoemd:

- 1 Verkrijgen van een dominante marktpositie
- 2 Anticyclisch investeren/budgetteren
- 3 Just-in-time voorraadbeheer
- 4 Vergroten van de flexibiliteit (uitbesteden)
- 5 Strategische planning van directe investeringen
- 6 Geografische spreiding van activiteiten
- 7 Het zich richten op stabiele eindmarkten/diversificatie
- 8 Human resources management
- 9 Verderop (richting consument) in de bedrijfskolom produceren

Welke van deze maatregelen worden door Marijs en Hulleman in dit verband genoemd?

- A 1, 2, 4, 6, 7 en 9.
- B 1, 2, 3, 4, 6 en 7.
- C 1, 2, 4, 5, 6 en 9.
- D 2, 4, 6, 7, 8 en 9.

12 Gegeven zijn de volgende twee stellingen:

I De kapitaalcoëfficiënt geeft weer wat de gemiddelde inzet van kapitaal per werknemer is.

II Hoe hoger de kapitaalcoëfficiënt in een bedrijfstak is, hoe sterker de winstgevendheid van die bedrijfstak zal samenhangen met de conjunctuur.

Wat is juist?

- A Stelling I is juist en stelling II is onjuist.
- B Stelling I is onjuist en stelling II is juist.

- C Stelling I en II zijn beide juist.
- D Stelling I en II zijn beide onjuist

13 Gegeven zijn de volgende twee stellingen

- I De mogelijkheden voor een stijging van de gemiddelde arbeidsproductiviteit zijn in de tertiaire sector groter dan in de primaire sector.
- II Het bankwezen valt onder de quartaire sector.

Wat is juist?

- A Stelling I is juist en stelling II is onjuist.
- B Stelling I is onjuist en stelling II is juist.
- C Stelling I en II zijn beide juist.
- D Stelling I en II zijn beide onjuist.

14 De marktmacht van een bedrijfstak kan worden vastgesteld aan de hand van

- A de fase in de bedrijfskolom waarin de bedrijfstak zich bevindt.
- B de aard van de goederen die de bedrijfstak produceert.
- C de omvang van de reclame uitgaven in de bedrijfstak.
- D de Cn-ratio en de gemiddelde ondernemingsomvang in de bedrijfstak.

15 Bedrijfstakken die homogene goederen voortbrengen hebben de volgende kenmerken:

- A procesmatige productie, productinnovatie, veel reclame.
- B grondstoffenintensieve productie, procesinnovatie, prijsconcurrentie.
- C klantgerichte assemblage, begin bedrijfskolom, weinig reclame.
- D begin bedrijfskolom, kennis- en R&D intensief, kwaliteitsconcurrentie

16 Wat is **onjuist**?

De intensiteit van de interne concurrentie in een bedrijfstak is hoger naarmate

- A het binnenlands marktaandeel groter is.
- B het exportaandeel hoger is.
- C het aantal aanbieders groter is.
- D de homogeniteit van de producten groter is.

17 De toetredingbarrières in een bedrijfstak zijn hoger naarmate

- A de verhouding variabele/vaste kosten hoger is
- B de schaalvoordelen in de productie groter zijn.
- C de kapitaalcoëfficiënt lager is.
- D de merknaambekendheid kleiner is.

HET ONDERSTAANDE GELDT VOOR DE DAAROP VOLGENDE TWEE VRAGEN.

Onderstaande tabel bevat enkele kernegegevens betreffende land A, 1999-2001.

	1999	2000
2001		

	Mutaties per jaar in %			
BBP-volume	3,2	2,5	2,0	
Consumptieprijs		2,2	1,9	2
		Niveaus in %		
Werkloosheid (% beroepsbevolking)	2,8	3,2	3,0	
Overheidssaldo (% BBP)	-1	-2	-2,3	
Rente (geldmarkt, % per jaar)	1	1,5	2,0	

- 18 Het monetaire beleid in 2001 is te karakteriseren als
- A expansief omdat het de groei van de bestedingen stimuleert.
 - B expansief omdat het de groei van de bestedingen afremt.
 - C restrictief omdat het de groei van de bestedingen stimuleert.
 - D restrictief omdat het de groei van de bestedingen afremt.

- 19 Het budgettaire beleid in 2001 is te karakteriseren als
- A anticyclisch omdat het de conjuncturele inzinking versterkt.
 - B procyclisch omdat het de conjuncturele inzinking versterkt.
 - C anticyclisch omdat het de conjuncturele inzinking verzwakt.
 - D procyclisch omdat het de conjuncturele inzinking verzwakt

HET ONDERSTAANDE GELDT VOOR DE DAAROP VOLGENDE 9 VRAGEN.

Gegeven is het volgende Keynesiaanse model, dat de economie van land A beschrijft:

$$EV = C + I + O + E - M \quad (1)$$

$$Y = EV \quad (2)$$

$$C = 0,8 \cdot Y^b + 100 \text{ miljard} \quad (3)$$

$$Y^b = Y - B \quad (4)$$

$$B = 0,4 \cdot Y \quad (5)$$

$$I = 78 \text{ miljard} \quad (6)$$

$$O = 500 \text{ miljard} \quad (7)$$

$$E = 402 \text{ miljard} \quad (8)$$

$$M = 0,28 \cdot Y \quad (9)$$

$$Y = C + B + S \quad (10)$$

(Geldbedragen luiden in euro's.)

* **GEGEVEN IS, DAT HET NATIONAAL INKOMEN BIJ INKOMENSEVENWICHT 1350 MILJARD EURO BEDRAAGT.**

* **BIJ DE ONDERSTAANDE VRAGEN DIENT U, TENZIJ ANDERS VERMELD, STEEDS UIT TE GAAN VAN HET OORSPRONKELIJKE MODEL!**

- 20 Welke grootheden zijn endogene variabelen?

- A Ev en Y
- B E en M
- C B en O
- D C en I

- 21 Hoeveel bedragen respectievelijk het spaarsaldo van de particuliere sector, het saldo op de overheidsbegroting en het saldo op de lopende rekening?
- A 16: -40; -24
 B -16: -40; -24
 C 16: 40; 24
 D -16; 40; 24
- 22 Wanneer de overheid de belastingtarieven verlaagt zal hierdoor:
- A het particulier spaarsaldo toenemen en het saldo op lopende rekening toenemen.
 B het particulier spaarsaldo afnemen en het saldo op de lopende rekening afnemen.
 C het particulier spaarsaldo toenemen en het saldo op de lopende rekening afnemen.
 D het particulier spaarsaldo afnemen en het saldo op de lopende rekening toenemen.
- 23 Met hoeveel miljard euro verandert het nationale inkomen als de autonome particuliere investeringen met € 15 miljard toenemen?
- A 12
 B 15
 C 18,75
 D 22,5
- 24 Gegeven is dat de autonome particuliere consumptie met € 10 miljard toeneemt.
- Met hoeveel miljard euro verandert dan het saldo op de overheidsbegroting?
- A +5
 B -5
 C +12,5
 D -12,5

HET ONDERSTAANDE GELDT VOOR DAAROP VOLGENDE TWEE VRAGEN.

Aan het model worden de volgende vergelijkingen toegevoegd:

Aanbodzijde van de economie:

$$A_a = 30 \text{ miljoen} \quad (11)$$

$$A_p = 50.000 \quad (12)$$

$$A_v = Y/50.000 \quad (13)$$

$$W = A_a - A_v \quad (14)$$

$$Y_a^* = A_a \times a_p$$

$$Y_a^* = 30 \text{ miljoen} \times 50.000 \quad (15)$$

$$Y_k^* = K/k \quad (16)$$

$$K = 2900 \text{ miljard} \quad (17)$$

$$k = 2 \quad (18)$$

(Arbeidsmarktgegevens luiden in arbeidsjaren.)

25 Hoeveel bedraagt de totale werkloosheid bij inkomensevenwicht (in miljoenen arbeidsjaren)?

- A 1
- B 2
- C 3
- D 4

26 De conjuncturele werkloosheid bedraagt

- 33 % van de totale werkloosheid.
- 45 % van de totale werkloosheid.
- 55% van de totale werkloosheid.
- 67% van de totale werkloosheid.

27 Met hoeveel miljard euro moet de autonome consumptie bestedingen, wil de conjuncturele werkloosheid met 0,5 miljoen arbeidsjaren dalen?

- A 10
- B 20
- C 25
- D 30

28 De economische relaties in land B kunnen weergegeven worden door een model dat slechts op één punt afwijkt van het gegeven model van land A. In het model voor land B geldt namelijk:

$$B = 0,2 \cdot Y$$

Een Keynesiaans stimuleringsbeleid heeft in land A, vergeleken met land B,

- A meer effect, omdat het belastinglek in land A groter is.
- B meer effect, omdat het belastinglek in land A kleiner is.
- C minder effect, omdat het belastinglek in land A groter is.
- D minder effect, omdat het belastinglek in land A kleiner is.

29 In het volgende schema staan enkele mogelijke relaties binnen het model van land A weergegeven:

	Verandering	Effect op	Effect op	Effect op multiplier
I	Co +	Y +	B +	+
II	E +	Y +	M -	=
II I	b -	Y +	A _v +	+

(+: gaat omhoog; -: daalt; =: blijft gelijk)

Welke relatie(s) is/zijn juist?

- A I en III
- B I en II
- C II
- D III

30 Gegeven is de volgende formule:

$$\frac{\% \Delta Q_v}{\% \Delta p_x}$$

Wat geeft deze formule weer?

- A De prijselasticiteit van de vraag.
- B De inkomenselasticiteit van de vraag.
- C De prijselasticiteit van de omzet.
- D De kruiselingse prijselasticiteit.

31 In een grafiek waarin het verband tussen de prijs en de gevraagde hoeveelheid van een product wordt weergegeven, zal de vraagcurve naar rechts verschuiven als ceteris paribus

- A de productiekosten dalen.
- B de concurrentie op de markt toeneemt.
- C de prijs van complementaire goederen stijgt.
- D het inkomen stijgt.

32 De vraag en het aanbod op de markt van product X worden kunnen worden weergegeven door de volgende vraag- en aanbod vergelijking:

$$Q_v = -4p + 14$$

$$Q_a = 3p - 7$$

(Q_v en Q_a zijn respectievelijk de vraag en het aanbod in miljoenen stuks, p is de prijs per stuk in euro's).

In de evenwichtssituatie bedraagt de prijselasticiteit van de vraag

- A -4 en zal de omzet op de markt stijgen wanneer de prijs wordt verlaagd.
- B -4 en zal de omzet op de markt dalen wanneer de prijs wordt verlaagd.
- C -6 en zal de omzet op de markt stijgen als de prijs wordt verlaagd.
- D -6 en zal de omzet op de markt dalen wanneer de prijs wordt verlaagd.

33 Voor een product dat gemakkelijk kan worden vervangen door een ander product geldt dat

- A de vraag prijselastisch is en de vraagcurve een relatief vlak verloop heeft.
- B de vraag prijselastisch is en de vraagcurve een relatief steil verloop heeft.
- C de vraag prijsinelastisch is en de vraagcurve een relatief vlak verloop heeft.
- D de vraag prijsinelastisch is en de vraagcurve een relatief steil verloop heeft.

34 Gegeven zijn de volgende twee stellingen:

I Synergievoordelen zijn schaalvoordelen die kunnen ontstaan wanneer een onderneming een andere onderneming overneemt.

II In een bedrijfstak die gekenmerkt wordt door een lage minimum-efficiencyschaal zal de gemiddelde ondernemingsomvang klein zijn.

Wat is juist?

- A Stelling I is juist en stelling II is onjuist.
- B Stelling I is onjuist en stelling II is juist.
- C Stelling I en II zijn beide juist.
- D Stelling I en II zijn beide onjuist.

35 Gegeven zijn de volgende twee stellingen:
 I Op een markt van volledige mededinging produceert iedere producent op lange termijn in het bedrijfsoptimum.
 II Het bedrijfsoptimum is de productieomvang waarbij de winst maximaal is.

Wat is juist?

- A Stelling I is juist en stelling II is onjuist.
- B Stelling I is onjuist en stelling II is juist.
- C Stelling I en II zijn beide juist.
- D Stelling I en II zijn beide onjuist.

36 Een marktform van monopolistische concurrentie kenmerkt zich door:

- A hoge toetredingsbarrières.
- B prijsstarheid.
- C onvolledige informatie.
- D homogene producten.

HET ONDERSTAANDE GELDT VOOR DE DAAROP VOLGENDE VIER VRAGEN.

Voor onderneming de Vries & Zn. is het volgende gegeven:

Productie q	Vaste kosten TCK	Variable kosten TVK	Marginale kosten MK	Prijs P (bij afzet q)	Marginal opbrengsten MO	Gemiddelde totale kosten GTK
5	50	500		270		
6		550		252,5		
7		590		235		
8		640		217,5		
9		700		200		
10		770		182,5		
11		850		165		
12		940		147,5		

De productie wordt weergegeven in duizenden stuks, de prijs in euro's.

- 37 Op het productieproces van de Vries & Zn. is de wet van de toe- en afnemende meeropbrengsten
- dalen.
- stijgen.
- stijgen.
- dan dalen.
- 38 Bij welke productie q maakt de Vries & Zn. maximale winst?
- A 8 en 9
- B 9 en 10
- C 10 en 11
- D 11 en 12
- 39 Bij welke productieomvang wordt het bedrijfsoptimum bereikt?
- A 8
- B 9
- C 10
- D 11
- 40 Op welk type marktvorm zou het bedrijf de Vries & Zn gezien de gegevens in de tabel kunnen opereren en waarom?
- A Markt van volledige mededinging want de marginale opbrengsten zijn gelijk aan de prijs.
- B Markt van volledige mededinging want de prijsafzetcurve heeft een dalend verloop.
- C Oligopolie want de marginale opbrengsten zijn gelijk aan de prijs.
- D Oligopolie want de prijsafzetcurve heeft een dalend verloop.

Naam:

Klas:

Docent:

NAW nummer:

ANTWOORDFORMULIER

Invulinstructie

* **Kruis de juiste antwoorden pas aan wanneer je het gehele tentamen hebt gemaakt en nagekeken.**

* **Wanneer je toch een fout hebt gemaakt, maak dan het betreffende hokje geheel zwart en kruis alsnog het juiste antwoord aan.**

ANTWOORDEN

	A	B	C	D
1				
2				
3				
4				
5				
6				
7				
8				
9				
10				
11				
12				
13				
14				
15				
16				
17				
18				
19				
20				

	A	B	C	D
21				
22				
23				
24				
25				
26				
27				
28				
29				
30				
31				
32				
33				
34				
35				
36				
37				
38				
39				
40				

Antwoorden proeftamententamen propedeuse voltijd

- 1 A
- 2 D
- 3 D
- 4 B
- 5 C
- 6 B
- 7 D
- 8 D
- 9 B
- 10 D
- 11 A
- 12 B
- 13 D
- 14 D
- 15 B
- 16 A
- 17 B
- 18 D
- 19 C
- 20 A
- 21 D
- 22 C
- 23 C
- 24 A
- 25 C
- 26 D
- 27 B
- 28 C
- 29 D
- 30 D
- 31 D
- 32 C
- 33 A
- 34 C
- 35 A
- 36 C
- 37 B
- 38 A
- 39 D
- 40 D

BIJLAGE 2 VOORSCHRIFTEN RAPPORTEREN VAN DE HANZEHOGESCHOOL

VOORSCHRIFTEN RAPPORTEREN

Doel van de voorschriften

Het doel van de voorschriften die hierna worden gegeven, is dat je een samenhangend, consistent rapport maakt. Consistentie betekent dat een lezer in staat is om elk stapje te begrijpen en te volgen zonder bijvoorbeeld naar de bijlagen te hoeven kijken.

Algemene aspecten

- Lettertype moet zakelijk zijn (bijvoorbeeld Calibri, Verdana, Tahoma, Arial).
- Lettergrootte 11.
- Regelfstand 1,15 (standaardinstelling in Word).
- Tekst niet uitvullen. maar links laten lijnen en 'afbreken aan' instellen.
- Houd je aan het toegestane aantal woorden van de hoofdtekst. Onder hoofdtekst wordt verstaan de inleiding (hoofdstuk 1) tot en met de Conclusies en aanbevelingen (laatste hoofdstuk).
- Lees je rapport door vanaf papier, dan zie je sneller eventuele fouten. Laat zo mogelijk je rapport ook door iemand anders nalezen.

Onderdelen van het rapport

Het rapport bevat de volgende onderdelen en in deze volgorde:
omslag, titelpagina, voorwoord, managementsamenvatting, inhoudsopgave, inleiding, onderzoeksverantwoording, inhoudelijke hoofdstukken, literatuurlijst, bijlagen en achteromslag.

Omslag

- Titel: moet iets zeggen over het thema; bijvoorbeeld: 'De kracht van een duidelijke identiteit' of 'AED als kloppend hart'.
- Ondertitel: geeft aan wat voor soort rapport of onderzoek het is; bijvoorbeeld: 'Strategisch-tactisch marketingplan voor de nieuwe webshop van Media JT' of 'Verslag van een veiligheidsonderzoek bij Jansen Electronics'.
- Foto/illustratie.
- Logo opdrachtgever of logo Hanzehogeschool.
- Naam auteur of namen auteurs; kies bij meer auteurs voor alfabetische volgorde op achternaam.

Als je onderzoek vertrouwelijke gegevens bevat of als een geheimhoudingsverklaring is ondertekend, zet je op verzoek van de opdrachtgever het woord 'VERTROUWELIJK' op de omslag.

Titelpagina

- Herhaling van wat op de omslag staat.
- Naam school, instituut en opleiding.
- Studiejahr.
- Naam begeleiders: zowel van de organisatie waarvoor je het rapport schrijft als van de Hanzehogeschool; kies zelf of je de voornamen van de begeleiders vermeldt óf hun voorletters;

je mag hun titel erbij zetten, als ze die hebben; gebruik nooit de afkortingen 'mw', 'mevr' of 'dhr', maar schrijf deze altijd voluit. Bijvoorbeeld: Begeleider Hanzehogeschool: Rien Hummel (of: drs. R. Hummel). Begeleider bedrijf: Melanie de Vries (of: mevrouw M. de Vries).

- Plaats en datum wanneer het geschreven is.
- Soort rapport (scriptie, projectverslag).
- Bij paper, project- of stagerapportage: klas, groep en vakcode.

Het tellen van de pagina's begint op de titelpagina (dus niet op de omslag) en op de titelpagina komt ook het eerste nummer te staan (dat is dus pagina 1). De nummering loopt door tot de laatste pagina waar tekst op staat. Dus tot en met de bijlagen. Kies bij de paginanummering in de voettekst voor 'eerste pagina afwijkend', dan krijgt alleen de omslag geen paginanummer

Voorwoord

- Enige plaats voor een persoonlijke noot zoals een dankwoord.
- Mogelijkheid voor gebruik 'ik' of 'wij'; in een scriptie verder zoveel mogelijk geen 'ik' of 'wij', maar in een stageverslag is 'ik' vanzelfsprekend toegestaan.
- Ontstaansgeschiedenis tekst.
- Ondertekening met plaats en datum en op de volgende regel je naam eronder.

Managementsamenvatting

- Maximaal één A4.
- 1e tekstblok: - introductie bedrijf
- aanleiding
- centrale vraag
- 2e tekstblok: - conclusies: antwoord op centrale vraag
- aanbevelingen
- 3e tekstblok: - argumenten: uitkomsten van het onderzoek
Op basis van de uitkomsten moet duidelijk zijn waarom juist die aanbevelingen zijn gedaan. Geef aan uit welk deel van het onderzoek de resultaten afkomstig zijn.
- 4e tekstblok: - consequenties

De gevolgen van de aanbevelingen voor het bedrijf, bijvoorbeeld: wat moet er gedaan worden, wat kost het?

Inhoudsopgave

- Vermeld alleen datgene wat ná de inhoudsopgave komt (je begint dus met het eerste hoofdstuk: de Inleiding).
- Gebruik hoofdstuktitels, paragraaftitels en subparagraaftitels, met paginanummers. Deze drie niveaus verschillen in lay-out.
- Geef de literatuurlijst en bijlagen niet weer als hoofdstuk, maar zorg wél voor paginanummering.

Inleiding

De inleiding is het eerste hoofdstuk, en nummer je dus met 1.

- Maximaal anderhalf A4.
- Opening: schrijf een pakkende opening.
- Aanleiding: schrijf een kort stukje over het bedrijf (leg uit wat het bedrijf doet en voor wie). Beschrijf waarom je het onderzoek doet, dat wil zeggen, wat is precies het probleem van het bedrijf?
- Doelstelling: wat kan de opdrachtgever met de uitkomsten van het onderzoek? Bij de doelstelling gaat het om advies geven over iets aan de opdrachtgever.

- Centrale vraag: de centrale vraag vormt de kapstok van de tekst. Alle informatie die je geeft, is bedoeld om uiteindelijk die ene vraag zo goed mogelijk te beantwoorden.

De centrale vraag:

- bevat het thema;
- is een open vraag en begint dus met een vraagwoord;
- is zo neutraal mogelijk gesteld, zonder waardeoordeel;
- is precies, dat wil zeggen: helder en ondubbelzinnig geformuleerd;
- moet smart zijn: specifiek, meetbaar, acceptabel, realistisch en tijdgebonden;
- bevat meestal een concrete tijds- of periodeaanduiding, een geografisch gebied en de naam van de onderzochte organisatie.
- Deelvragen: vloeien voort uit de centrale vraag en worden in logische volgorde genoemd. Formuleer maximaal zeven deelvragen. Het antwoord op elke deelvraag draagt bij aan de beantwoording van de centrale vraag. De deelvragen formuleer je net als de centrale vraag neutraal, open en precies. Bij deelvragen gaat het om vragen die aangeven wat voor informatie je nodig hebt om de centrale vraag te kunnen beantwoorden.
- Vooruitblik: in de vooruitblik staat kort wat er in elk hoofdstuk beschreven is. Geef de nummers van de hoofdstukken aan in cijfers.

Methode

In dit hoofdstuk geef je precies aan op welke wijze de gegevens van het onderzoek verzameld zijn. Je geeft bij iedere deelvraag aan met wat voor onderzoek (desk- of fieldresearch) je die deelvraag beantwoord hebt.

Resultaten

Resultaten van je onderzoek

Voor de consistentie van je rapport is het belangrijk dat de uitkomsten van je onderzoek apart weergegeven worden in de hoofdtekst. Als je bijvoorbeeld een enquête hebt afgenomen en de uitkomsten staan alleen in de bijlage, dan kan de lezer niet volgen waarom je tot bepaalde conclusies en aanbevelingen komt. Maak bijvoorbeeld samenvattende figuren en tabellen van je belangrijkste uitkomsten en zorg voor tekst die uitleg geeft bij deze figuren en tabellen.

Bronvermelding in de tekst

In een rapport mag geen plagiaat in voorkomen. Wanneer je plagiaat pleegt, fraudeer je en dat is verboden. Daarom moet het altijd duidelijk zijn waar de informatie in het rapport vandaan komt. Ook wanneer je iets van internet haalt, is die informatie door anderen geschreven en moet je je bron vermelden. Geef je bronnen in de lopende tekst, dus niet in voetnoten. Je noemt je bronnen uit de literatuur en die van internet. Ook alle persoonlijke communicatie die je in je rapport gebruikt, dien je te verantwoorden.

Je verwijst volgens het wereldwijd toegepaste 'auteur-jaarsysteem' van de APA (American Psychological Association). We geven hieronder diverse voorbeelden van bronvermeldingen, maar nog veel meer informatie vind je op de website <https://owl.english.purdue.edu/owl/resource/560/01>, die de APA-regels uitvoerig toelicht.

Je hebt twee opties voor bronvermelding in de lopende tekst. In a. zit de bronvermelding in zinsverband, in b. niet.

a. Van Aken (1994, p. 137) onderscheidt vijf kwaliteitseisen: (...)

b. Responsiviteit van een organisatie is het vermogen om zich aan te passen aan veranderingen in de omgeving van de organisatie (Van Aken, 1994, pp. 58-61).

Bij twee of meer auteurs gebruik je het &-teken (= 'ampersand') binnen de haakjes, maar het woordje 'en' erbuiten:

'(...) luidt hun mening, gebaseerd op eerder onderzoek (Deal & Kennedy, 1999).'

'Deal en Kennedy (1999) vinden dat (...).'

Ook bij internetbronnen noem je de naam van de auteur en het jaartal van publicatie:

'In het transport van voedingsmiddelen vinden in 2012 geen veranderingen plaats (De Boer, 2011).'

Meer dan één publicatie in één vermelding

Zijn er meer publicaties relevant, dan gebruik je een puntkomma ertussen:

'Later onderzoek (Deal & Kennedy, 1999; Wiersema, 2001) bevestigt dit.'

Auteursnaam onbekend

Is er geen auteursnaam bekend, dan neem je de naam van de redacteur of redactie en zet er '(red.)' achter, vóór het jaartal. Als zo'n naam echter ook ontbreekt, gebruik je de naam van de verantwoordelijke organisatie. Indien je dan nog niets kunt vinden, neem je maximaal de eerste vier woorden van de titel van de publicatie over:

'De onderwijscommissie concludeerde in het in januari 2008 uitgebrachte rapport (Van leerling naar student, 2008, p. 47), dat (...).'

In de literatuurlijst achterin vindt de lezer de hele titel van de publicatie.

Is er geen jaartal bekend, dan noteer je 'z.d.', 'zonder datum'.

Soms maak je gebruik van mondelinge informatie, verkregen uit gesprekken of interviews; dan kun je bijvoorbeeld schrijven:

- Uit een gesprek met directeur Tim Jansen van Jansen Electronics bleek dat twee belangrijke concurrenten van het bedrijf zich veel bezighouden met productinnovatie (persoonlijke communicatie, 23 februari 2015).
- Tijdens het panelgesprek op 6 september 2015 stond de werkdruk van de medewerkers van de afdeling Groenten & Fruit centraal. De informanten benadrukten (...).

Figuren en tabellen

Je maakt onderscheid tussen figuren en tabellen. Onder iedere figuur en tabel in het rapport komt een onderschrift te staan. Daarin zet je een nummer, een titel en tussen haakjes de bronvermelding.

De eerste figuur in het rapport is Figuur 1, daarna tel je door in het hele rapport. Je kunt er ook voor kiezen om per hoofdstuk te nummeren. Figuren in hoofdstuk 1 zijn dan Figuur 1.1, Figuur 1.2 en tabellen zijn Tabel 1.1, Tabel 2.1 etc.

In de tekst verwijst je altijd naar een figuur of tabel, en je geeft kort aan wat de lezer erin kan vinden. Bijvoorbeeld: 'In tabel 5 staat een overzicht van alle gemaakte kosten (Mighelbrink, 2012, p.60).'

Je verwijst dus niet met 'hierboven' of 'in het plaatje'. In de lopende tekst vermeld je de bron erbij, tenzij je de figuur of tabel zelf hebt gemaakt. Ook zet je de bronvermelding achter de titel van de figuur of tabel. De bron neem je uiteraard op in de literatuurlijst.

Overzicht aankopen	Kosten
Computer	750,00 euro
Bureau	500,00 euro
Bureaustoel	250,00 euro

Tabel 5: Overzicht aankopen en kosten. (Mighelbrink, 2012)

Je kunt ook naar eigen tabellen en figuren verwijzen, bijvoorbeeld bij het beschrijven van de uitkomsten van een enquête. Een voorbeeld hiervan is: 'Uit figuur 3.5 blijkt dat de klanten de klantvriendelijkheid van bedrijf X niet goed vinden: slechts 48% is tevreden.'

Wanneer je in een tabel cijfers laat zien, zorg dan dat de getallen correct onder elkaar staan. Zo kan de lezer in één oogopslag zien of het bijvoorbeeld om tientallen of duizenden gaat.

Conclusies en aanbevelingen

Het laatste hoofdstuk bestaat uit de conclusies en aanbevelingen (maximaal twee A4)

Conclusies:

- moeten het antwoord op de centrale vraag geven;
- moeten zelfstandig leesbaar zijn;
- volgen direct uit de eerdere hoofdstukken;
- moeten kernachtige uitspraken zijn;
- moeten voldoende nauwkeurig zijn;
- moeten los van de rest van het rapport leesbaar zijn en daarom alle benodigde informatie bevatten.

In de 'Conclusies en aanbevelingen' mag geen nieuwe informatie meer staan. Begin dit afsluitende hoofdstuk door in één alinea te schrijven waar het rapport over gaat. De centrale vraag noem je daarbij expliciet.

Vervolgens geef je antwoord op de centrale vraag en de deelvragen. Je beantwoordt eerst de centrale vraag en vervolgens geef je met de antwoorden op de deelvragen een onderbouwing. De deelvragen noem je niet expliciet. De antwoorden verwerk je in een lopend verhaal.

Aansluitend komen de aanbevelingen, waarbij je eventueel een toekomstvisie schetst.

Aanbevelingen:

- moeten aansluiten op de conclusies;
- moeten uitvoerbaar zijn voor de organisatie waarvoor het onderzoek is gedaan;
- moeten concreet zijn.

Zorg dat je aanbevelingen op een logische manier uit je conclusies voortkomen: de gevolgtrekkingen uit je onderzoeksresultaten vormen de argumentatie voor je aanbevelingen. Geef duidelijk de consequenties aan van je aanbevelingen: wat zijn de gevolgen voor de opdrachtgever qua financiën en investering in tijd, middelen, externe inhuur en eventueel nader onderzoek?

Literatuurlijst

Aan het einde van het rapport komt een literatuurlijst (ook 'bibliografie' genoemd). Je spreekt van een 'Bronnenlijst' als je mondelinge bronnen opneemt.

Het opstellen van de literatuurlijst is precisiewerk. In de literatuurlijst staan alle bronnen die je in je hoofdtekst of bijlagen hebt genoemd, op alfabetische volgorde van achternaam van de eerstgenoemde auteur.

Houd je aan het auteur-jaarsysteem, dan kan de lezer elke bron snel vinden.

Om de literatuurlijst op te stellen, maak je ook weer gebruik van de APA-richtlijnen. Hieronder geven we er een korte samenvatting van, met enkele zeer kleine, niet noemenswaardige aanpassingen.

Merk op dat elke volgende regel van een bronvermelding inspringt. Dat hoor je zo te doen.

Een **boek** noteer je als volgt:

Hummel, R. (2004). *Marketingplanning. Brugboek Deel II*. Den Haag: Academic Service.

Is het nodig een bepaalde editie te noemen, dan komt die direct na de titel, tussen haakjes en niet cursief:

Renkema, J. (2012). *Schrijfwijzer* (5^e druk). Amsterdam: Boom.

Een **tijdschriftartikel** noteer je als volgt:

Kohli, C. & R. Suri (2000). Brand names that work: a study of the effectiveness of different types of brand names. *The Marketing Management Journal*, vol. 10, issue 2, pp. 112-120.

Voor **internetbronnen** geldt dat de gehele URL rechtstreeks moet verwijzen naar de bron.

Kopieer daarom het adres uit de adresbalk om fouten te voorkomen:

Boer, J.H. de (2011). *Transport en logistiek, de branche*. Geraadpleegd op 7 juli 2012 via <http://www.intermediair.nl/artikel/transport-en-logistiek/24691/trends-en-ontwikkelingen-in-transport-en-logistiek.html>

Is er geen auteur of redactie bekend, dan gebruik je de naam van de verantwoordelijke organisatie van de webpagina:

Centrum voor Ethiek en Gezondheid (2010). *Drang en dwang in de zorg*.

Geraadpleegd op 27 augustus 2010 via <http://www.ceg.nl/cgi-bin/ondw.pl?id=49>

Is er geen auteur, redactie of verantwoordelijke organisatie bekend, dan verschuift de volledige titel naar de positie waar anders de auteur staat:

Facebook connects people with friends and others who live around them.

(2011). Geraadpleegd op 9 augustus 2012 via <http://www.news.au/3458/facebook-connects-people-with-friends-and-others-who-live-around-them>

Bijlagen

Bijlagen vormen materiaal dat dient ter illustratie.

Bijlagen zijn niet van direct belang voor het kunnen volgen van de eigenlijke tekst. Verder geldt het volgende:

- verwijst in de hoofdtekst naar iedere bijlage: (zie bijlage 2);
- nummer elke bijlage en geef elke bijlage een titel;
- zet iedere bijlage op een nieuwe pagina;
- noem maximaal drie bijlagen (met titel) in de inhoudsopgave voorin. Zijn er meer bijlagen, dan in de inhoudsopgave alleen 'Bijlagen' vermelden, met het beginpaginanummer van de

bijlagen. Voorafgaand aan de bijlagen maak je dan achterin een lijst met de nummers en titels van alle bijlagen, met paginanummers;

- interviews die gehouden zijn voor het onderzoek worden uitgeschreven (vragen en antwoorden) en in een bijlage opgenomen. In de hoofdtekst staan korte samenvattingen van de interviews. Je verwijst dan naar de bijlage waarin de volledige interviews staan.

Spelling, grammatica, stijl, structuur en opsommingen

Uiteraard moeten de spelling, grammatica, stijl en structuur van het rapport in orde zijn. Ook zijn er vaste regels voor opsommingen.

Spelling

Controleer alle werkwoordsvormen goed.

Let op het aan elkaar schrijven van woorden. Voor de juiste spelling van woorden, raadpleeg: www.woordenlijst.org.

Grammatica

Formuleer goedlopende en volledige zinnen.

Let er op dat het onderwerp en de persoonsvorm beide óf in het enkelvoud óf in het meervoud staan: 'het bedrijf heeft' / 'de bedrijven hebben'. Als je in een zin 'het bedrijf' (enkelvoud) gebruikt, kun je niet in de volgende zin 'ze willen' (meervoud) schrijven.

Stijl

De stijl van het rapport moet publiekgericht en zakelijk zijn. Wissel korte en lange zinnen af. Vermijd te veel letterlijke herhalingen van woorden. Voorkom die door ze een keer gewoon weg te laten of door het gebruik van een verwijswoord, synoniem of paraplueterm.

Structuur

Het rapport moet een heldere en consequente structuur bezitten. De eerste zin van de alinea is vaak de kernzin. In deze zin geef je aan wat het thema is van de alinea. Plaats alle zinnen die tot één alinea behoren, achter elkaar. Gebruik signaalwoorden, verwijswwoorden en opsommingen om verbanden aan te geven. Zorg voor een goede onderbouwing.

Gebruik een duidelijke alinea-indeling en voeg een witregel in wanneer je op een nieuw aspect overgaat. Een volgend hoofdstuk begint altijd op een nieuwe bladzijde. Binnen een hoofdstuk moeten de bladzijden volgeschreven worden.

Zorg dat de lay-out consequent is (dus bijvoorbeeld alle hoofdstuktitels vet en grote letter en alle paragraaftitels vet en gewone letter). Je kunt de koppenstructuur in Word gebruiken (kop 1, kop 2, etc.).

Ieder hoofdstuk en iedere paragraaf moet je nummeren.

Opsommingen

Hanteer eenvoudige opsommingstekens, zoals streepjes of bullits. Zorg ervoor dat alle onderdelen in dezelfde grammaticale vorm staan. Maak een opsomming niet te lang.

Als je de onderdelen van de opsomming begint met een hoofdletter, dan moet je ieder onderdeel eindigen met een punt. Als je de onderdelen begint met een kleine letter, dan eindig je ieder onderdeel met een puntkomma. Het laatste onderdeel krijgt dan wel een punt.